

Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i szovjet megszállása a magyar napilapokban és a mai szakirodalomban

Livits Réka

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/a
(princimic@hotmail.com)*

Összefoglaló

Alábbi írásomban Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i szovjet megszállásának értékelésbeli különbségeit mutatom be az eseményt követő napok magyar sajtójának, illetve napjaink történelmi álláspontjának tükrében. A korabeli magyar sajtó esetében különösen az irányadó Népszabadság és Magyar Hírlap cikkeire fektetek hangsúlyt, a mai történelmi álláspontot pedig az utóbbi években megjelent szakirodalom segítségével vázolom fel. Az összehasonlítást az alábbi fő szempontok alapján végezem: a cikkek terminológiája, retorikája, a közlések formái, feltáró szándékuk, a főbb tényeket érintő eltérések.

Kulcsszavak: Csehszlovákia, prágai tavasz, szovjet megszállás, 1968, magyar sajtó

Abstract

In my essay I examine the differences between the representation of contemporary media and the historical viewpoint of our days in connection with the soviet occupation of Czechoslovakia on the 21th August 1968. Concerning contemporary Hungarian media I mostly emphasize the articles of the two determining newspapers, Népszabadság and Magyar Nemzet. To construct the viewpoint and judgment of our days I have used texts published in recent years. I have made my comparison in the following aspects: the terminology and rhetoric of the articles, the forms of statements, their intention to reveal the events, the differences concerning main facts.

Keywords: Czechoslovakia, Prague Spring, Soviet occupation, 1968, Hungarian press

Bevezetés

Az elmúlt években számos 1968 eseményeit tárgyaló kiadvány jelent meg az emlékezetes időszak negyvenéves évfordulója kapcsán. A kelet-európai helyzetről, az e térségben lejátszódó folyamatokról is születtek újszerű, tényfeltáró jellegű írások. 1989 óta a volt szovjet blokk országai folyamatosan dolgozzák fel történelmüket, értéklik át a szocialista rezsim alatt lejátszódó eseményeket. Nap mint nap kerülnek nyilvánosságra a rendszerváltásig titkosnak számító dokumentumok, nyilatkozatok, megállapodások, melyek segítenek feltérképezni a háttérben zajló folyamatokat.

Csehszlovákia 1968. augusztus 20-ról 21-ére virradó éjjelén való megszállása, valamint a rá következő néhány nap a mai napig a kelet-európai történelem sarkalatos, heves érzelmeket kiváltó pontja. Hazánkban akkor és most kulcskérdésnek számított a Szovjetunió oldalán való katonai részvételünk, mely megítélésbeli különbségei érzékletes képet nyújtanak a korabeli, központi

hatalom által meghatározott, és a napjainkban általános, kritikus történelemszemlélet között.

Megjelenés a korabeli magyar sajtóban

Kutatómunkám során négy napilap cikkeit vizsgáltam: a meghatározó Magyar Hírlap és Népszabadság, a Magyar Nemzet, valamint az Esti Hírlap augusztus 22-én és 23-án megjelent híreit.

A címek jellege

A négy lap mindkét napon alapvetően hasonló hangvételű, tartalmukban megegyező, több esetben azonos cikkeket közölt. A Népszabadság – A Magyar Szocialista Munkáspárt Lapja augusztus 22-i címlapján az alábbi címek alatt számolt be az eseményekről:

- *A szocialista vívmányok közös védelmében*
- *A testvérországok fellépése Csehszlovákia szocialista rendjéért – Közlemény*
- *Bulgária, Lengyelország, az NDK és a Szovjetunió közleményei*

SAJTÓTÖRTÉNETI DIÁKKONFERENCIA 2009. DECEMBER

Livits Réka: Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i szovjet megszállása a magyar napilapokban és a mai szakirodalomban

A következő oldalon:

- *A CSKP KB, a csehszlovák kormány és a nemzetgyűlés tagjai egy csoportjának felhívása*
- *A csehszlovák köztársasági elnök és a néphadsereg vezetőinek utasítása*
- *A Magyar Távirati Iroda jelenti*
- *A helyzet Csehszlovákiában – A TASZSZ közleménye*
- *Felhívás a cseh néphadsereg katonáihoz (Népszabadság 1968)*

A Magyar Hírlap – Politikai Napilap címlapon megjelent cikkei:

- *Segítiünk!*
- *A Csehszlovákiai Kommunista Párt Központi Bizottsága, a csehszlovák kormány és a nemzetgyűlés tagjai egy csoportjának felhívása – ennek folytatása a 3. oldalon olvasható Felhívás a csehszlovák néphez címmel*

A 3. oldalon megjelent cikkek:

- *A Magyar Távirati Iroda Közleménye*
- *A testvéri szocialista országok közleményei*
- *A szovjet dolgozók támogatják a testvéri csehszlovák nép megsegítésére tett intézkedéseket*
- *A TASZSZ közleménye a csehszlovák helyzetről*
- *A csehszlovák köztársasági elnök és a néphadsereg vezetőinek utasítása*
- *Felhívás a csehszlovák néphadsereg katonáihoz*
- *A magyar csapatokról (Magyar Hírlap 1968)*

A Magyar Nemzet – A Hazafias Népfront Lapja hírei a címlapon:

- *Jelentések a csehszlovákiai eseményekről – Csehszlovák párt és állami személyiségek felhívása*
- *A CSKP KB, a csehszlovák kormány és a nemzetgyűlés tagjai egy csoportjának felhívása*

A második oldalon:

- *A Magyar Távirati Iroda közleménye*
- *A testvéri szocialista országok közleményei*
- *A csehszlovák köztársasági elnök és a néphadsereg vezetőinek utasítása*
- *Felhívás a csehszlovák néphadsereg katonáihoz*
- *MTI-közlemény a néphadsereg feladatteljesítéséről*
- *Az NDK államtanácsának ülése*
- *TASZSZ-közlemény a csehszlovák helyzetről*
- *Az Izvesztyija és a Vecsernyaja Moszkva beszámolója (Magyar Nemzet 1968)*

A politikailag kevésbé meghatározó Esti Hírlap összefoglaló jellegű közlése:

- *A csehszlovákiai fejlemények – Dokumentumok és közlemények – Akadálytalan csapatmozdulatok – A Vltava rádióállomás felhívása (Esti Hírlap 1968)*

A cikkek tartalma, hangvétele

A fenti felsorolásból jól láthatóak a nagymértékű tartalmi- és formai átfedések. Az eseményekről a három fő napilap hasonló hangvételű cikkekben tudósított: beszámoltak arról, hogy Magyarország a Varsói Szerződés értelmében politikai és katonai segítséget nyújt a csehszlovák népnek a szocialista társadalmi rendszer védelmében. Hangsúlyozták a testvéri, kölcsönös együttműködésen és segítségnyújtáson alapuló internacionális összefogást az imperialista, ellenforradalmi, szélsőségesen jobboldali erőkkel szemben. Az aggasztónak nevezett prágai eseményeket anarchikus, CSKP- és pártellenes megmozdulásokként, bomlasztó tevékenységként írták le, melyek veszélyeztetik a szocializmus csehszlovákiai vívmányait és az ország függetlenségét (Magyar Hírlap, Népszabadság, Magyar Nemzet 1968).

A bulvárosabb jellegű, kevésbé politikai beállítottságú Esti Hírlap egy rövidebb összefoglalót közölt címloldalán.

A három fő lap által közölt cikkek

A CSKP KB, a csehszlovák kormány és a nemzetgyűlés tagjai egy csoportjának felhívását mindhárom lap közölte. A felhívás többek között említést tett a januárban történt irányvonalbeli változtatásokról is, melyek során a párt a múlt hibáit, túlkapásait nyíltan bírálva lépéseket tett a szocializmus demokratikus, emberarcú megvalósítása felé. A konszolidáció eme kényes időszakában azonban bizonyos jobboldali erők „piszkos kampányukkal”, „alantas nacionalista szenvedélyeket” keltve veszélybe sodorták a békét.

A Magyar Távirati Iroda és a TASZSZ közleménye szintén mindhárom lapban megjelent. Ezek tudósítottak a magyar csapatok Pozsonyba és Prágába történő akadálytalan bevonulásáról, a csehszlovák nép hálájáról, valamint egyes ellenforradalmi erőkről, melyek a józan gondolkodásnak ellentmondva utcai provokációkat szerveztek, rémhírek, rágalmozások terjesztésével, bujtogatással gátolták a szövetséges csapatok békés rendfenntartását. A cikkek tolmácsolták Ludvik Svoboda köztársasági elnök nyilatkozatát is, melyben a népet megfontolt magatartásra, nyugalmanak megőrzésére és a meggondolatlan akcióktól való tartózkodásra szólította fel.

A szovjet sajtó hangjai

A Magyar Hírlap és a Magyar Nemzet az Izvesztyijna és a Vecserynaja Moszka nevű szovjet lapok állásfoglalását is közvetítette, melyekben „Testvéri szolidaritás”, „Szükséges lépés”, „A béke és szocializmus nevében helyesljük” címekkel jelentek meg írások. A lapok szerint a cikkek a szovjet dolgozók véleményét tükrözik, mely a legnagyobb mértékben elismeri a Szovjetunió külpolitikáját, a szocialista rendszer és alkotmányos államrend védelmében tett intézkedéseit.

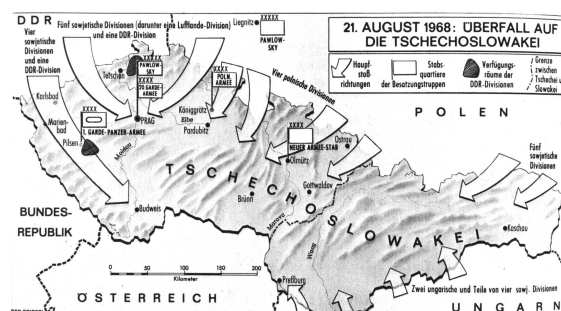
Augusztus 23-án a Magyar Hírlap és a Népszabadság közölte a Pravda augusztus 22-én, csütörtökön megjelent cikkét *A szocializmus védelme fontos internacionalista kötelesség* címmel, mely a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának kritikáját fogalmazta meg a CSKP marxista-leninista elvektől való eltávolodásával kapcsolatban. Az SZKP szerint a cseh párton belül megjelentek a jobboldali erők, melyek széthúzást eredményeztek, az országban pedig elszabadult az imperialista propaganda. Ennek jelei voltak az ellenforradalmi Kétezer szó megjelenése, illetve a pártkáderek szétzúzását, a pártot az államtól való szétválasztást célzó kampányok.

A szocialista retorika, a cikkek értékelése

A cikkekből világosan kitűnik a központi hatalom által meghatározott irányvonal, melyet a sajtó képviselőinek és munkatársainak követnie kellett. Nem jelenhettek meg a Kommunista Párt nézeteitől eltérő vélemények, de még az események elfogulatlan beszámolóit sem. A prágai történéseket csakis egyféleképpen lehetett értelmezni: a szocializmus építése ellen irányuló aljas ellenforradalmi bujtogatásként. A magyar néphadsereg pedig a cseh és szlovák nép érdekeit szolgálva, a Varsói Szerződés által kötve, mégis önként, érezve a testvéri felelősséget, avatkozott be a szovjetek oldalán. Mindez a sajátos, egyoldalú, egyéb szólásokat elfojtó szocialista retorika részét képezte. Erre jellemző volt bizonyos szavak – például a *szabadság, függetlenség, demokrácia* – egyfajta politikai kontextusba helyezett, marxista-leninista értelmezése. Külpolitika tekintetében a *testvériesség, közös munka, együttes erőfeszítés* frázisai voltak meghatározóak. Bizonyos fogalmak okként és célként is megjelentek a szövegekben, kirekesztve minden egyéb logikát, gondolatmenetet. A retorika jelentős részét képezte az ellenségkép konstruálása, melyet rendszeresen „jobboldali erők”, „burzsoá propaganda”, „imperialista agresszió”, „ellenforradalmi” illetve „antiszocialista” (Magyar Hírlap 1968) erőkként neveztek meg, minden konkrétumot nélkülözve.

Mai történeti értékelés

„Augusztus 20-án, közép-európai idő szerint éjjel 11-kor hirtelen zajossá vált a nyári éjszaka, rengett a föld, felmorajlottak a tankok: megkezdődött a Duna hadművelet. Nem filmforgatás volt: Csehszlovákia megszállása zajlott azon az éjszakán. A Varsói Szerződés 4600 tankja és 165 000 katonája 20 határátkelőhelyen vonult be – Kelet-Németországból nyugat felé, Lengyelországból dél felé, a Szovjetunióból nyugat felé és Magyarországról észak felé haladva – Csehszlovákia védtelen területére (1. kép). Őt ország vett részt a megszállásban, beleértve Magyarországot és Bulgáriát is. Németország és Lengyelország egy-egy hadosztályt küldött; a szovjetunió tizenháromat. Hét óra alatt 250 repülőgép egy teljes légi hadosztályt, kisméretű harci járműveket, üzemanyagot és utánpótlást juttatott az ország területére. Ez a hadművelet volt a szovjetek határaikon kívüli legnagyobb légi hadművelete. Katonai szempontból nagyszerű támadás volt – ha leszámítjuk, hogy nem volt hadsereg, ami visszavághatott volna.” (Kurlansky, 2006)

1. kép. A megszálló csapatok benyomulása
Forrás: História 1993

A korabeli nyugati sajtóban az eseményeket egyértelműen megszállásként, erőszakos beavatkozásként értékelték; az USA-ban és Nyugat-Európában az esti hírekben adták le a Csehszlovákiából a nap folyamán továbbított anyagot, mely egyértelműen hangot adott a csehek ellenkezésének (Kurlansky 2006). Hazánkban azonban csak 1989 után láthatott napvilágot az effajta értelmezés.

Az augusztus 20-21-i események kapcsán a témával foglalkozó mai szakirodalom általában az alábbi kérdéseket tárgyalja: a megszállás lezajlása, a benyomuló egységekre vonatkozó számadatok, az ellenállás módjai, az áldozatok, sebesültek száma. A fenti térkép is ezekhez szolgál adalékkal – a történelemkönyvekben napjainkban megjelenő ábrák, nyilakkal és számokkal jelzett csapatmozgások sablonos képei egyértelműen hangsúlyozzák a megszállás erőszakos voltát, a túlerővel való szembeszállás lehetetlenségét – bár korabeli interpretációt követve akár a baráti

segítségnyújtás hatalmas erőket mozgósító felelősségérzeteként is lehetne értelmezni őket.

Eltérő terminológia

Természetesen az írások terminológiája is merőben eltérő a korabeli magyar sajtó retorikájától: a szovjet csapatokat „megszállók” (többek között Frei 2008), „agresszorok” (Navrátil 1998), a beavatkozást „katonai intervenció” (Frei 2008), „agresszió” (Kurlansky 2006), „invázió” (Wikipedia 2009, Pithart 1993) fogalmaival írják le, és minden esetben megszállásnak nevezik.

Ezt támasztja alá az erőviszonyok önmagáért beszélőként bemutatott kiegyenlítetlensége.

A megszállás áldozatai

A két nap áldozatának számát illetően eltérések mutatkoznak: a különböző szakirodalmak eltérő lebontásban írnak erről.

„A Csehszlovák Szocialista Köztársaság összesen 94 polgára fizetett életével a Varsói Szerződés csapatainak beavatkozásáért.” (Frei 2008)

„Az első nap végére mégis 23 cseh ember vesztette életét.” (Kurlansky 2006)

„Szeptember 2-ig 72 csehszlovák embert öltek meg, és 702 személy sebesült meg.” (Kurlansky 2006)

„17 ember meghalt, 52-en súlyosan megsebesültek.” (Kun 1998)

A korabeli magyar sajtó nem közölt erre vonatkozó adatokat.

Dubcek és Kádár – reformpolitika és a döntési mechanizmus

A magyar napilapokban a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban csupán Ludvík Svoboda köztársasági elnök nevét olvashatjuk. A szovjetek által az elnökségben helyet kapó, majd vezető pozícióba emelt idős katonatisztnél azonban lényegesen nagyobb szerepet játszott az 1968. január 5-én a CSKP főtitkári posztjára lépő Alexander Dubcek. Az új pártfőtitkár egyedülálló reformpolitikát dolgozott ki: enyhítette a sajtócenzúrát, vizsgálatokat indított az ötvenes évek kegyetlen tisztogatásai ügyében, elindította Csehszlovákiát az „emberarcú szocializmus” felé vezető úton, amely a keleti blokkban szokatlan módon, értelmiségiek és politikusok körében kibontakozó élénk vitákkal övezve zajlott (Frei 2008). Ezen irányvonalbeli váltásra reflektált a CSKP BT Magyar Hírlapban, Népszabadságban és Magyar Nemzetben is megjelent felhívása. Azonban a lapok Dubcek helyzetéről és a magyar szerepvállalást eredményező politikai folyamatokról hallgattak.

A rendszerváltás óta nyilvánosságra került az addig titkosnak számító – s magyar vonatkozásban lényeges – augusztus 17-i megbeszélés tartalma, melyet Kádár János folytatott a cseh főtitkárral. Ez év tavaszán még úgy tűnt, Magyarország lehet az „ötök” – Szovjetunió, Lengyelország, NDK, Bulgária, Magyarország – körében a csehszlovák politika támogatója. Azonban a reformok által kiváltott közéleti radikalizálódás, a Kétezer szó megjelenése Kádárt Dubcek figyelmeztetésére sarkallta, emlékeztetve őt az 1956-os magyar eseményekre. A magyar főtitkár a 1968 nyaratól közvetíteni igyekezett a csehszlovák vezetés és a szovjetek között, azonban augusztus 18-án Magyarország Szovjetunióon belüli érdekeit figyelembe véve beleegyezett a magyar csapatok megszállásában való részvételébe, a „testvéri segítségnyújtás”-ba.

Az ellenállás bemutatása

A Varsói Szerződés csapatainak Prágába való bevonulásáról nem véletlenül nem került nyilvánosságra egyetlen fotó sem a magyar hírlapokban. A felvételek ugyanis minden bizonnyal a tizenkét évvel azelőtt lejátszódó budapesti eseményeket idézték volna fel (2. kép).

2. kép. A szovjet tankok bevonulása
Forrás: www.hhrf.org

Mivel a csehszlovák vezetés kezdettől fogva elutasította a fegyveres ellenállás lehetőségét, a tiltakozás az utcán bontakozott ki. Ennek legfőbb

mozzanatai a prágai és pozsonyi fiatalok tüntető akciói voltak. A diákok eltorlaszolták a tankok útját, barikádokat emeltek, leültek a páncélosok elé, megakadályozták a szovjet egységek Rádióközpontba való bejutását (3. kép). Az indulatok felerősödésével Molotov-koktélokkal és égő tárgyakkal dobálták a tankokat (Kurlansky 2006).

Megjelentek a tiltakozó plakátok, falfirkák a szovjetet a náci megszálláshoz hasonlító felhangok.

A megemlékezések a magyar lapokban a megszállás negyvenéves évfordulóján

Napjaink történelmi állásfoglalását jól szemlélteti a 2008. augusztus 21-én, csütörtökön a Wikihírek oldalán megjelent cikk „*Megemlékezések a prágai tavasz leverésének negyvenedik évfordulóján*” címmel, mely Hiller István bocsánatkéréséről számolt be az 1968-as csehszlovákiai magyar bevonulás kapcsán. A kulturális miniszter a negyven évvel ezelőtti eseményeket agresszióknak, a szabad gondolkodás és cselekvés elleni támadásnak, szégyenletes, sajnálatos eseménynek nevezte, és hangsúlyozta a bocsánatkérés erkölcsi jelentőségét. A cikkben idézett cseh államfő nyilatkozatában „kommunista imperializmust” tette felelőssé a megszállásért, Hiller pedig hozzátette, hogy a prágai tavasz vérbe fojtása világosan jelzi a szovjet típusú hatalomgyakorlás megreformálhatatlanságát, változásra való alkalmatlanságát.

Ezen a napon a Magyar Hírlap is cikket közölt a *Megszállások aktualitásai* címmel. Ez Hiller bocsánatkérése mellett Sólyom László Terror háza előtt tartott beszédéről számolt be, melyben az államfő utalt az éppen aktuális grúz-orosz konfliktusra, ezen eseményt párhuzamba állította az elnyomás emlékeivel.

A Magyar Nemzet internetes archívumában az alábbi címekkel található témához kapcsolódó cikkek: „*Hatvannyolc a kommunizmus végének kezdete volt?*”, „*Hiller István bocsánatot kért*”, „*Kötelessége az MSZMP jogutódjának a bocsánatkérés*”, „*Aztán megjöttek a tankok – csehszlovák közös megemlékezés*”.

Összefoglalás

Napjainkban már nem találkozunk olyan, az 1968. augusztusi eseményekre reflektáló írással, amely nem a mai magyar sajtóéhoz hasonló szempontból értékelné az eseményeket – a függetlenség, szabadság, demokrácia lábball (láncalpakkal) típrásaként értelmezné őket. A korabeli sajtóhírekkel kapcsolatban viszont azt figyelhetjük meg, hogy a megszálló, elnyomó hatalom is ugyanezen értékek nevében fojtotta el évtizedekig a központi akarattal szembeszegülő

törekvéseket. Ez nem egyedülálló példa arra, hogy a diktatórikus hatalom egyetemes emberi értékek jelszavait zászlajára tűzve menetel. Azonban valódi tartalom nélkül a jelszavak kiüresedett frázisokká válnak, és csupán körbeforgó, zárt rendszert alkotó értelmezések alapját képezik.

Hivatkozások

- Bartha Eszter, Krausz Tamás szerk. (2009) 1968: Kelet-Európa és a világ, pp 83-86.
 Esti Hírlap (1968) augusztus 22.
 História (1993) szeptember-október
 Jaromír Navrátil ed. (1998) The Prague spring 1968: a national security archive documents reader, pp 8.
 Kun Miklós (1998) A „prágai tavasz” titkos története, pp 412.
 Magyar Hírlap (1968) augusztus 22.
 Magyar Hírlap (1968) augusztus 23.
 Magyar Hírlap (2008) augusztus 21.
 Magyar Nemzet (1968) augusztus 22.
 Magyar Nemzet – internetes archívum (2008) augusztus 21.
 Mark Kurlansky (2006) 1968 – Egy év, amely felrázta a világot, pp 259-275.
 Népszabadság (1968) augusztus 22.
 Népszabadság (1968) augusztus 23.
 Norbert Frei (2008) 1968 – Diáklázadások és globális tiltakozás, pp 180-186.
 Petr Pithart (1993) Hatvannyolc, pp 204-205.
 Wikinews (2009) Megemlékezések a prágai tavasz leverésének negyvenedik évfordulóján, legutóbbi frissítés: 2009. április 3. URL: http://hu.wikinews.org/wiki/Megemlékezések_a_prágai_tavasz_leverésének_negyvenedik_évfordulóján